

دکتر مهدی امانی

آموزش جمعیت شناسی و پژوهش جمعیتی در ایران

۱- آموزش :

تدریس جمعیت‌شناسی در سال ۲۵۱۷ در برنامه دروس رشته‌ی علوم اجتماعی (لیسانس و فوق‌لیسانس) دانشگاه تهران گنجانده شد و از آن‌پس به تدریج در دانشکده‌های اقتصاد، حقوق، معماری و شهرسازی، بهداشت این دانشگاه و همچنین اخیراً "دوره‌های افسری سپاهیان انقلاب جزو دروس قرار گرفت. گرچه این رشته در دیگر دانشگاه‌های کشور در یک دیپارتمان مستقل جمعیت‌شناسی تدریس نمی‌شود لیکن به عنوان یکی از دروس مهم در رشته‌های جامعه‌شناسی و جغرافیای انسانی و عمران و توسعه و... مورد توجه است. در دانشگاه‌های شیراز و اصفهان و تبریز هم اکنون علم جمعیت‌گاه بطور مستقل و گاه جزو سایر علوم مربوطه مورد تدریس است و حتی در دانشگاه‌های اصفهان، شیراز و تبریز مراکز جمعیت‌شناسی برای آموزش و پژوهش برپا شده‌است.

اقبال به تدریس این رشته را تا حدود زیادی باید ناشی از اهمیت روز افزون مسئله جمعیت و ارتباط نزدیک آن با برنامه‌های اقتصادی - اجتماعی دانست. بطوریکه، امروزه در هر کتاب و نوشته‌ی اقتصادی عامل انسانی اثرات جمعیتی آن مورد توجه بسیار است. در برنامه‌های اجتماعی و اقتصادی در فصول مربوط به تولید، مصرف و نیروی انسانی، رفاه اجتماعی، مسکن، آموزش و پرورش، بهداشت و... یکی از موضوع‌های اساسی جمعیت است، خواه از نظر ساختمان آن خواه از نظر تحرک و تحول آن در محدوده‌های زمان و مکان.

برنامه و کیفیت دروس :

تدریس جمعیت‌شناسی در تعدادی از دانشگاهها ومؤسسات آموزشی جهان همراه با توجه به اثرات و نتایج اجتماعی و اقتصادی جمعیت شروع شد و رفته رفته پس از آشنائی بیشتر با مسائل جمعیتی وقایع جمعیتی خود به عنوان موضوعی مستقل در برنامه‌ی دروس وارد گردید و از آن پس تکنیکها و مدل‌های محض دموگرافیک به وجود آمد . در ایران نیز در ابتدای کار ، جمعیت‌شناسی با اهمیت یافتن با جنبه‌های اقتصادی و اجتماعی جمعیت در دانشگاه تهران پای‌باز کرد و سپس دروسی متعدد برای آموزش جنبه‌های نظری ، تفسیری و تکنیک جمعیت‌شناسی تدوین گردید .

در حال حاضر در دانشگاه تهران یک گروه آموزشی (دپارتمان) برای آموزش این علم وجود دارد که از سال ۲۵۳۰ در دانشکده علوم اجتماعی و تعاون فعالیت می‌کند . دروس این گروه که بتدریج از لحاظ تعداد و کیفیت تکامل یافته بقرار زیر است :

تعداد واحد

نام درس

۲ واحد	۱- مبانی جمعیت‌شناسی
۴ واحد	۲- روشهای تحلیلی جمعیت‌شناسی
۲ واحد	۳- جمعیت‌شناسی ایران
۲ واحد	۴- جمعیت‌شناسی عمومی
۳ واحد	۵- تنظیم خانواده
۲ واحد	۶- سیاست‌های جمعیتی
۳ واحد	۷- جمعیت‌شناسی مقایسه‌ای
۲ واحد	۸- کاربرد جمعیت‌شناسی
۳ واحد	۹- انگیزه و رفتار در مسائل جمعیتی
۳ واحد	۱۰- تاریخ نظریه‌های جمعیتی
۲ واحد	۱۱- آموزش مسائل جمعیتی
۳ واحد	۱۲- اقتصاد و جمعیت
۲ واحد	۱۳- اصول سرشماری
۳ واحد	۱۴- کاربرد کامپیوتر
۲ واحد	۱۵- فیزیولوژی باروری
۲ واحد	۱۶- سمینار مسائل جمعیتی
۴ واحد	۱۷- ریاضیات در جمعیت‌شناسی
۲ واحد	۱۸- آمار در جمعیت‌شناسی
۲ واحد	۱۹- زیست‌سنجی و ژنتیک انسانی
۲ واحد	۲۰- آمار حیاتی
۲ واحد	۲۱- سازمانها ومقررات جمعیتی
۲ واحد	۲۲- پایان نامه
۴ واحد	۲۳- روش تحقیق

نقش آمار در تدریس جمعیت‌شناسی:

اصولا، " علم آمار برای تمام فنون و رشته‌ها، صرف‌نظر از جنبه کیفی یا کمی آنها، مفید و لازم است. آمار همانقدر که برای فیزیک‌دان مفید است، برای مورخ نیز لازم است. بنابراین، علم آمار، جز در رشته‌ی آمار ریاضی که آن را به عنوان هدف تدریس می‌کنند، در موارد دیگر، به عنوان وسیله‌ی شناخت بهتر مجهولات به‌کار می‌رود. در دانشگاه تهران نیز در برخی از رشته‌ها آمار به عنوان وسیله‌ی شناسایی بهتر و درک علل و نتایج تدریس می‌شود. در مورد رابطه‌ی آمار و جمعیت‌شناسی اساساً " دارای روش و محتوی خاص خود است و، بدین جهت، علمی مستقل از آمار است اما آمار و روشهای آن در علم جمعیت‌شناسی در مواردی معین بعنوان وسیله لازم است. بدین ترتیب، این نظریه منطقی نیست که جمعیت‌شناسی را شعبه‌ای از علم آمار بدانیم و اگر چنین باشد هر علمی که با رقم و عدد سر و کار دارد باید آمار نامیده شود.

درجات دانشگاهی در جمعیت‌شناسی:

هم‌اکنون در برخی از دانشگاه‌های جهان برای جمعیت‌شناسی رشته‌های تخصصی در سطح لیسانس و فوق‌لیسانس و دکتری وجود دارد. در دانشگاه تهران در حال حاضر جزو رشته‌های دانشکده‌ی علوم اجتماعی و تعاون لیسانس جمعیت‌شناسی هنوز پیش‌بینی نشده‌است. تأسیس رشته‌ی فوق لیسانس نیز هم اکنون در گروه آموزشی جمعیت‌شناسی تحت بررسی است. لیکن در دانشکده بهداشت دانشگاه تهران از چند سال قبل درجه‌ی فوق لیسانس در رشته‌های حرکات جمعیت و آمار زیستی وجود دارد که رابطه‌ی نزدیکی با علم جمعیت‌شناسی دارند.

بازار کار برای فارغ التحصیلان:

جمعیت‌شناسی هنوز رشته‌ایست که کاملاً " شناخته نشده و بسیاری آن را با جامعه‌شناسی اشتباه می‌کنند، اما با اینکه بحال، آنطور که باید، موارد کاربرد آن در مسائل اقتصادی و اجتماعی شناخته نشده با اینهمه در ایران در برنامه‌های بهداشتی، تنظیم خانواده، مسائل کار و نیروی انسانی، آمارگیری‌های جمعیتی و بودجه‌ی خانوار، برنامه‌ریزی فرهنگی، برنامه‌ریزی مسکن، ثبت احوال، بررسی‌های جغرافیائی در شهر و روستا، بررسی‌ها و برنامه-

ریزی‌های تغذیه و سایر موارد بررسی و طرح در مسائل اجتماعی و اقتصادی نیاز به جمعیت‌شناسی رو به تزاید است .

کتاب و مدارک :

تا بحال در دانشگاه تهران و دیگر دانشگاه‌های کشور کتاب‌های متعددی برای تدریس دموگرافی و رشته‌های مربوط بان به چاپ رسیده است . اما این کتب هنوز جوابگوی نیاز شته‌ها و متفرعات این علم نیست و اگر دوره‌های فوق لیسانس تخصصی در جمعیت‌شناسی تأسیس شود کمبود کتب و مدارک درسی بیشتر محسوس خواهد بود و این کمبود را روش جزوه نویسی دانشجویان بطور اساسی جبران خواهد کرد .

در اثر کمبود کتاب بزبان فارسی در رشته‌های مختلف جمعیتی و از طرفی عدم آشنائی کافی دانشجویان به زبانهای خارجی (که به عنوان وسیله‌ای جهت دست یافتن به منابع خارجی باید تلقی شود) مسئله محدودیت امکانات تدریس مطرح میشود و این مسئله‌ای است که در زمان کوتاه قابل حل نیست و بلکه بایستی بتدریج دانشجویان را به یادگیری اقلاً " یک زبان خارجی مهم ترغیب نمود . با اینهمه راه اساسی آنست که اساساً " در مرحله تعلیمات متوسطه اهمیت شایانی به آموختن زبان خارجه داده شود تا در دانشگاه این مسئله قبلاً " حل شده باشد .

کار آموزشی :

ماهیت علم جمعیت‌شناسی و کشفیاتی که در زمینه آن صورت میگیرد ایجاب میکند که کادر مسئول آموزش آن بطور دائم با کتب و مجلات و مدارک داخلی و خارجی در تماس باشد و نتیجه تجربه خود را به دانشجویان ارائه نماید . بدین ترتیب با توسعه آموزش دمو-گرافی و جمعیت‌شناسی و صورت تأسیس رشته‌های تخصصی آن در دو سطح مسئله کادر آموزشی این علم مطرح خواهد شد : اول ، یافتن تعداد لازم مربی ، استادیار ، دانشیار و استاد برای تدریس تمام رشته‌ها و متفرعات آن و دوم ، اتخاذ ترتیبی که تمام این عده بطور تمام وقت و همراه با تحقیق کار کنند .

۲- پژوهش:

در ایران سابقه آماری‌های جمعیتی و سیستم جمع آوری آمار و اطلاعات به روش جدید در این زمینه از ۴۰ سال تجاوز نمی‌کند و ضمناً "روش آماری‌گیریها و تعاریف قبول شده در هر یک از آنها نیز متفاوت است و بدین جهت، قابلیت مقایسه‌ی این آمارها و اطلاعات به نحو قابل ملاحظه‌ای کم است. علاوه بر این، در برخی از آمارها، بخصوص در آمارهای مربوط به مقدار مطلق ارقام (و نه نسبت‌ها) راجع به توزیع سنی و جنسی، و توزیع مهاجرین، و تفکیک افراد بر حسب وضع زناشویی و غیره اشتباهات (از جانب پرسشگران و پرسش‌شوندگان) قابل توجه بوده و بکار بردن نتایج را مشکل می‌سازد و بایستی با روشهایی که لزوماً "صد درصد هم مؤثر نیست، آنها را اصلاح کرد.

معمولاً تحقیقات جمعیتی بر روی مواد اولیه‌ای که بصورت آمار و اطلاعات خام است انجام میشود. جمع آوری آمار و اطلاعات اولیه و اساسی وظیفه‌ی مراکز مؤسسات مسئول این کار است (مثل مرکز آمار ایران، ثبت احوال و...) اما تحلیل آنها و استنتاج و استنباط از آنها وظیفه‌ی این مراکز و مؤسسات نیست این کار در قلمرو وظایف مؤسسات تحقیقاتی است و اگر در مراکز مسئول جمع آوری اطلاعات و آمار مرحله تحلیل از آمارها نیز انجام یابد احتمالاً "بنا به ملاحظاتی ممکن است نقائص آنطور که باید روشن نشود و نتایج تحلیل را مشکوک سازد. بعلاوه، احتمال وجود این دونوع تخصص با هم در یک سازمان و مرکز ضعیف است. در کشورهای دارای سابقه ممتد در امر سرشماری، تجزیم و تحلیل و پژوهشهای جمعیتی بوسیله واحدهای مستقلی تحقق مییابد. مثلاً "در فرانسه انستیتوی ملی آمار و بررسیهای اقتصادی INSEE مسئول جمع آوری آمار و انجام سرشماریهاست و انستیتوی ملی مطالعات جمعیتی INED ضمن سایر وظایف و برنامه‌های پژوهشی عهده‌دار تجزیه و تحلیل نتایج این آماریها و سرشماریها نیز میباشد. در ایران هم این دو وظیفه باید بدریجا "از هم تفکیک شود تا امکان پیشرفت بیشتر هم در روشهای سرشماری و کسب اطلاعات و هم در پژوهشها و تحلیل‌های دموگرافیک و جمعیتی فراهم آید.

انجام سرشماری سوم ایران (سال ۲۵۳۵ شاهنشاهی) امکان پژوهشهای فراوانی را در مسائل جمعیتی ایران خواهد داد. لیکن در این زمینه باید به تغییرات تعاریف در این سه سرشماری توجه داشت. این تغییرات در امر تقسیمات جغرافیائی در حد استان و

